УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.77

ДЕСУБСТАНЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАВА: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ГАЛУЗЕУТВОРЕННЯ

Добробог Л.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави та права
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7149-7697

Добробог Л.М. Десубстанціалізація права: гендерний вимір галузеутворення.

У статті досліджено вплив гендерних чинників на формування традиційної моделі галузеутворення та обґрунтовано концепцію десубстанціалізації права як методологічного підходу, що долає уявлення про нейтральність і позаісторичність системи права. Показано, що гендерні структури мислення визначають не лише критерії поділу права на галузі, а й саму ієрархію правових знань у межах правової доктрини.

Галузевий поділ не є суто технічною чи логічною класифікацією, а є виявом ієрархії соціальних відносин, де публічне право посідає символічно «вищу» позицію порівняно з приватним. Наведено приклади зміни співвідношення публічного і приватного в окремих сферах, зокрема у сімейному та екологічному праві.

Поняття десубстанціалізації права розкрито як відмову від пошуку «об'єктивних» критеріїв галузевого поділу та визнання соціально-історичної зумовленості самої правової системи. У цьому контексті показано, що уявлення про нейтральність права є ідеологічною фікцією, яка легітимує наявні владні дискурси, зокрема гендерні. Розглянуто феміністичну критику права як спробу не лише «включити» жінок у правову систему, а радше деконструювати логіку, що репродукує асиметрію.

Звернення до судової практики, зокрема до справи Bradwell v. State of Illinois (1873), дало змогу показати, що навіть формально нейтральні норми та рішення можуть відтворювати гендерну селективність. Судове рішення у цій справі проілюструвало, як право може закріплювати соціальну ієрархію під виглядом «об'єктивного» тлумачення конституційних гарантій, визначаючи, хто має доступ до публічного статусу і професійної діяльності. Це дозволяє виявити, що юридична субстанція – поняття галузі, компетенції, правового статусу – не є гендерно нейтральною, а відображає владні структури суспільства.

У підсумку десубстанціалізація права розглядається як стратегія, що відкриває можливість критично переосмислити систему права не як замкнену логічну конструкцію, а як відкритий процес соціальної артикуляції влади. Гендер у цьому підході виступає не лише соціальною, а й епістемологічною категорією, яка виявляє межі правового мислення.

Ключові слова: галузь права, гендер, конституційне право, приватне право, публічне право, система права, соціальна ієрархія.

Dobroboh L.M. Law desubstantialization: gender dimension of branch formation.

The article deals with the influence of gender factors on the formation of the traditional model of branch formation and substantiates the concept of law desubstantialization as a methodological approach that overcomes the notion of neutrality and ahistoricity of the legal system. It is shown that gender structures of thinking determine not only the criteria for dividing law into branches, but also the hierarchy of legal knowledge within the legal doctrine framework.

Branch division is not a purely technical or logical classification, but is a manifestation of the hierarchy of social relations, where public law occupies a symbolically "higher" position compared to private law. Examples of changes in the ratio of public and private in certain areas, in particular in family law and environmental law, are given.

The concept of law desubstantialization is revealed as a refusal to search for "objective" criteria for branch division and recognition of the social and historical conditionality of the legal system itself. In this context, it is shown that the notion of legal neutrality is an ideological fiction legitimizing existing discourses of power, in particular gender discourses. Feminist criticism of law is considered as an attempt not only to "include" women into the legal system, but rather to deconstruct the logic that reproduces asymmetry.

Turning to judicial practice, in particular to the case of Bradwell v. State of Illinois (1873), it was possible to show that even formally neutral norms and decisions can reproduce gender selectivity.

The court decision in this case illustrated how law can entrench social hierarchy under the guise of an "objective" interpretation of constitutional guarantees, determining who has access to public status and professional activity. This allows us to reveal that the legal substance – the concepts of field, competence, and legal status – is not gender neutral, but reflects the power structures of society.

As a result, the desubstantialization of law is considered as a strategy that opens up the possibility of critically rethinking the legal system not as a closed logical construct, but as an open process of social articulation of power. Gender in this approach acts not only as a social, but also as an epistemological category that reveals the limits of legal thinking.

Key words: branch of law, gender, constitutional law, private law, public law, legal system, social hierarchy.

Постановка проблеми. Тривалий час у правовій науці панувала уявна впевненість у нейтральності системи права, її об'єктивності та позаісторичності. Галузевий поділ права вважався результатом внутрішньої логіки правового матеріалу, а не відображенням соціокультурних детермінант. Проте сучасна критична правнича думка дедалі виразніше демонструє, що категорії, якими оперує правознавство, не є нейтральними, а сформовані в контексті певних ціннісних, у тому числі й гендерних ієрархій. У цьому сенсі постає потреба в десубстанціалізації права – у подоланні уявлення про право як замкнену, самодостатню субстанцію, що відображає «природний» чи «раціональний» порядок речей. Так, у цьому аспекті варто згадати й про те, що окремі науковці відзначають важливість застосування до пізнання правових явищ положень деонтичної логіки [1-2].

Гендерні дослідження у праві показали, що історичний поділ на публічне і приватне, який став основою галузеутворення, може мати не лише юридичне, а й соціокультурне походження. «Публічне» асоціювалося з владою, законом, ринком – сферами, традиційно визначеними як «чоловічі», тоді як «приватне» – із сім'єю, доглядом, тілесністю – витіснялося на периферію правового дискурсу. Унаслідок цього значні сегменти соціальної реальності залишалися поза правовим регулюванням або розглядалися як другорядні.

На вірогідність такого підходу вказує й той факт, що одна й та ж галузь права у різних державах може розглядатись або як публічне, або як приватне право. Наприклад, у Німеччині та Франції трудове право традиційно відноситься до публічного права, оскільки вважається сферою, у якій держава активно втручається для захисту працівника, забезпечення соціальної рівності та публічного порядку. Тут трудове законодавство має імперативний характер, а держава виступає гарантом соціальної справедливості. У Великій Британії та США трудове право розглядається переважно як приватне, бо ґрунтується на договірній автономії сторін («employment contract»), а держава втручається лише мінімально – для захисту від дискримінації чи небезпечних умов праці. Відтак, одна й та сама сфера у різних правових системах належить до різних частин права залежно від того, чи вбачає держава тут публічний інтерес, чи лише приватне зобов'язання.

Актуальність обраної теми зумовлюється потребою переосмислення методологічних засад системи права через призму гендерної критики. Такий підхід дозволяє виявити неочевидні ідеологічні структури, закладені у традиційну модель галузевого поділу, і тим самим відкрити шлях до більш інклюзивного, недискримінаційного праворозуміння. У сучасних умовах, коли питання рівності та недискримінації набувають характеру системного принципу права, осмислення гендерних вимірів галузеутворення постає не лише як теоретичне завдання, а й як елемент оновлення правової доктрини відповідно до цінностей правовладдя.

Метою дослідження є з'ясування впливу гендерних чинників на формування традиційної моделі галузеутворення та обґрунтування концепції десубстанціалізації права як методологічного підходу, що дозволяє подолати уявлення про нейтральність і позаісторичність системи права. Дослідження спрямоване на розкриття того, яким чином гендерні структури мислення впливають на визначення предмета правового регулювання, критерії поділу права на галузі та ієрархію правових знань у межах сучасної правової доктрини.

Стан опрацювання проблематики. Питання системи права та її галузевого поділу є традиційним предметом правничої науки. У межах класичного юридичного позитивізму воно розглядалося крізь призму формально-юридичних критеріїв – предмета і методу правового регулювання (Г. Кельзен [3], Г. Харт [4], Р. Давід [5]). Такий підхід, що виходив із уявлення про внутрішню логіку правового матеріалу, сформував концепцію субстанціалізованого права, тобто такого, що існує як самодостатня, нейтральна система знань, відокремлена від соціального контексту. Відповідно, галузеутворення сприймалося як результат «природного» диференціювання суспільних відносин, а не як соціокультурна або ідеологічна конструкція.

Подальший розвиток теорії системи права у XX столітті, представлений працями М. Вебера [6], Н. Боббіо [7], зберіг тенденцію до методологічної нейтральності, хоча вже містив спроби визнати

відносність галузевих меж. Зокрема, Н. Луман, розглядаючи право як автопоетичну систему, показував його здатність до самовідтворення через внутрішні комунікації, однак навіть у цій теорії залишалася неусвідомленою соціальна зумовленість критеріїв внутрішньої систематизації [8].

Іншу дослідницьку перспективу відкрила критична юридична теорія, яка поставила під сумнів уявлення про нейтральність правового знання. Зокрема, феміністична юриспруденція (К. Маккіннон, М. Файнмен) показала, що право структурно відтворює соціальні ієрархії, зокрема гендерні, і що уявлення про правові явища мають не природний, а історично патріархальний характер. «М. Файнмен продовжує бути директором-засновником проекту «Фемінізм та правова теорія», який було започатковано в 1984 році і який опублікував першу антологію феміністичної правової теорії «На кордонах права: фемінізм та правова теорія» видавництва Routledge Press (1990)» [9]. Цей підхід уможливив десубстанціалізацію права, тобто відмову від розуміння права як об'єктивної субстанції, натомість – як конструкта, сформованого у певному владному та символічному контексті.

Гендерні виміри системи права почали осмислюватися насамперед у працях дослідниць, пов'язаних із рухом критичних правових студій та феміністичної юриспруденції, які показали, що класичний поділ на публічне і приватне – не лише теоретична схема, а й механізм виключення певних соціальних відносин із правового поля. Зокрема, К. Смарт у праці «Feminism and the Power of Law» (1989) довела, що «приватність» жінки у праві – це форма її юридичної невидимості [10], тоді як К. Маккіннон пов'язувала структуру права із відтворенням чоловічої домінації через «нейтральні» правові категорії.

В українській правовій науці питання гендерної зумовленості системи права досі залишаються фрагментарно опрацьованими. Дослідження здебільшого зосереджені або на загальнотеоретичних аспектах галузеутворення (О. Копиленко, О. Петришин, Н. Оніщенко, О. Скрипнюк), або на соціологічних і правозахисних вимірах гендеру (Т. Мельник, Т. Марценюк). Водночас методологічне поєднання критики субстанціалізму в праві з аналізом гендерних структур мислення ще не отримало системного розроблення. Саме ця теоретична лакуна визначає актуальність і наукову новизну дослідження.

Виклад основного матеріалу. Десубстанціалізація права передбачає відмову від розуміння його як замкненої системи, що існує незалежно від соціальних структур, і повернення до уявлення про право як феномен, що формується у певних владних і культурних координатах.

Гендер як одна з базових соціальних категорій виявляє приховану умовність ідеї «нейтрального» галузевого поділу. Поділ права на публічне і приватне, який вважається основоположним для всієї європейської правової традиції, історично постає не стільки результатом логічної класифікації, скільки наслідком символічного розмежування сфер «чоловічого» та «жіночого». Публічне право уособлює сферу влади, розуму, універсальності – тих ознак, які класична традиція пов'язувала з чоловічим началом; приватне – сферу дому, почуттів, тілесності, а отже, й жіночого. Така дихотомія, легітимована правом, сприяла закріпленню патріархальної структури суспільних відносин через їхню юридичну систематизацію.

У межах цієї дихотомії «нейтральна» система права відтворює не лише певну ієрархію галузей, а й відповідну ієрархію соціальних відносин. Галузі, які обслуговують владно-управлінські механізми – конституційне, адміністративне, кримінальне право – набувають статусу публічного, тобто «вищого» у символічному вимірі. Натомість ті, що пов'язані з договірними, сімейними, тілесними чи майновими аспектами життя, опиняються у сфері приватного, знеособленого, периферійного. Таким чином, гендерна ієрархія трансформується у галузеву ієрархію – право, що «говорить від імені держави», отримує більшу вагу, ніж право, яке регулює міжособистісні зв'язки.

У сучасних правових системах ця історична спадщина проявляється, зокрема, у різному статусі галузей у межах правничої науки, освіти та правозастосування. Наприклад, у континентальній традиції сімейне право часто розглядалося як підгалузь цивільного, що позбавляє його автономного методологічного значення; натомість у країнах, де розвиваються підходи, засновані на принципі суб'єктивної автономії та гендерної рівності, сімейне право набуває самостійності, адже визнається, що сфера сімейних відносин не є «приватною» у сенсі позаправовою. І навпаки, у низці правових систем – наприклад, у США чи Канаді – екологічне право, яке традиційно розглядалось як публічне, дедалі частіше інтегрується до сфери приватного через посилення ролі індивідуальних позовів і договірних механізмів. Ці зсуви свідчать не про «еволюцію галузей», а про трансформацію уявлень про межу між публічним і приватним, що має глибокі гендерні корені.

Десубстанціалізація права у цьому контексті полягає у відмові від пошуку об'єктивних критеріїв галузевого поділу, натомість – у визнанні, що сама ця класифікація є результатом історично сформованих владних дискурсів. У межах таких дискурсів «нейтральність» виявляється ідеологічною фікцією: те, що вважається природним поділом, насправді репродукує соціальні ієрархії, зокрема гендерні. Критика субстанціалізму в юридичному мисленні дозволяє побачити, що галузеутворен-

ня є не лише систематизацією норм, а й способом упорядкування соціальної реальності відповідно до певного типу влади – влади, що визначає, які відносини заслуговують на статус публічних, а які – на приватизацію чи навіть невидимість у праві.

У цій перспективі феміністична критика не зводиться до «включення жінок» у право, а до деконструкції самої логіки поділу, що відтворює асиметрію. Якщо традиційна теорія галузеутворення виходить із того, що право відображає об'єктивно існуючі соціальні сфери, то десубстанціалізований підхід виходить із протилежного: право створює ці сфери, визначаючи, які відносини вважаються правовими, а які – ні. У цьому сенсі гендер виступає не лише соціальною категорією, а й епістемологічним принципом, що дозволяє виявити межі правового мислення.

Переосмислення галузевої системи через призму гендеру означає не руйнування її як такої, а виявлення тих структур, які зумовлюють її ієрархічність. У такому баченні галузеутворення постає не результатом внутрішньої логіки права, а формою соціальної артикуляції влади, де гендер є не випадковим чинником, а складовим принципом самої правової раціональності.

У цьому контексті показовим є звернення до судової практики, у якій гендерна структура правової раціональності виявлялася безпосередньо – не у змісті окремих норм, а у самій логіці правового мислення. Одним із найяскравіших прикладів є справа Bradwell v. State of Illinois (1873), що стала своєрідним маркером меж видимості жінки у правовому полі модерного конституціоналізму. Вказана справа ілюструє, як формально нейтральна конструкція прав і свобод у межах Чотирнадцятої поправки до Конституції США була інтерпретована таким чином, що відтворювала усталений соціальний порядок, у якому право виступало механізмом закріплення, а не подолання гендерної ієрархії .

Майра Бредвел, яка у 1869 році успішно склала всі необхідні іспити для отримання адвокатської ліцензії в Іллінойсі, була позбавлена цього права виключно через свою стать. Верховний суд штату визнав, що жінка не може здійснювати адвокатську діяльність, оскільки це «суперечить природній ролі жінки» та принципам «сімейного устрою» [11]. Коли справа дійшла до Верховного Суду США, той відхилив скаргу Бредвел, підтвердивши таким чином, що свобода займатися професією не охоплюється гарантіями привілеїв та імунітетів громадян за Чотирнадцятою поправкою. Водночас найбільш промовистим став окремий висновок судді Джозефа Бредлі, який, погоджуючись із рішенням, відкрито висловив патріархальне розуміння соціального призначення жінки: «Природна доля і призначення жінки – виконання обов'язків дружини і матері. Право на виконання цивільних функцій не належить до її сфери» [11].

Цей фрагмент судового міркування давно став у феміністичній правовій літературі символом гендерного есенціалізму – спроби закріпити у праві соціальну нерівність через апеляцію до «природного порядку». Важливо, що рішення у справі Bradwell не було випадковим проявом індивідуальної упередженості суддів; воно демонструє структурний рівень гендерної селективності права. Під виглядом об'єктивного тлумачення конституційних положень право відтворювало культурний поділ між «публічним» і «приватним», між тим, що вважається громадянським, і тим, що приписується до сфери сімейного чи тілесного. Іншими словами, право не лише відображало соціальну ієрархію, а й самостійно її творило, встановлюючи межі того, хто може бути носієм публічного статусу і правового суб'єктності.

Таким чином, справа Bradwell v. Illinois демонструє, що юридична субстанція – поняття права, галузей, компетенцій – не є нейтральною щодо гендеру. Те, що видається формально-правовим рішенням, виявляє внутрішню структуру влади, у межах якої право визначає не лише коло дозволених дій, а й соціальну ідентичність суб'єкта. Саме тому десубстанціалізація права передбачає не просто перегляд критеріїв галузеутворення, а глибше – переосмислення правового суб'єкта як продукту соціокультурних і гендерних відносин, а не як позаісторичної правової одиниці.

Десубстанціалізація права, отже, відкриває можливість критично переглянути саму ідею системи права – не як стабільної структури, а як відкритого процесу, у якому відображаються постійно змінні соціальні сили, включно з гендерними.

У традиційному сприйнятті системи права певні суспільні відносини залишалися поза увагою саме тому, що їх вважали «жіночими» або «незначними» для держави. Звідси – довгий період відсутності, наприклад:

– норм про домашнє насильство (бо це «приватне», тобто неюридичне);

– правового статусу праці з догляду;

– концепту гендерної дискримінації у трудовому чи адміністративному праві.

Тобто невиокремлення певних підгалузей (скажімо, гендерного права, антидискримінаційного блоку, прав сімейного партнерства тощо) – це наслідок гендерної селективності в юридичному мисленні.

Саме тому гендер можливо розглядати як чинник переосмислення системи права. Сучасні фе-

міністичні і постструктуралістські підходи, що було вказано вище, показують, що право не лише відображає, а й відтворює соціальні ієрархії. Звідси й постає питання: чи не слід переосмислити саму структуру системи права, в якій, наприклад:

– конституційне право – більше не просто про владу, а й про інклюзивність та рівність;

– трудове право – не лише про договір, а й про доглядову працю;

– кримінальне право – не лише про злочин і покарання, а й про відносини влади й підпорядкування.

Тобто, гендер не «додається» до галузей – він ставить під сумнів нейтральність їхнього виокремлення.

Висновки. Десубстанціалізація права, таким чином, не лише деконструює уявлення про його автономність від соціальних і владних контекстів, а й розкриває гендер як фундаментальний епістемологічний принцип, що пронизує всю систему галузевого поділу. Історично сформована дихотомія публічного та приватного, ілюстрована як теоретичними конструкціями, так і судовою практикою на кшталт справи Bradwell v. State of Illinois (1873), виявляє себе не об'єктивною класифікацією, а механізмом символічного упорядкування соціальної реальності, де гендерна ієрархія трансформується в ієрархію правових галузей. Відмова від субстанціалістського підходу дозволяє перейти від пошуку «природних» критеріїв систематизації до визнання права як дискурсивної практики, що активно конституює сфери видимості та невидимості, привілеїв і маргіналізації. У цій перспективі гендерна критика постає не додатком до юридичної теорії, а її радикальним переосмисленням. Перетворення системи права на відкритий процес, чутливий до інтерсекціональних вимірів нерівності, вимагає не реформування окремих норм, а трансформації самої логіки галузеутворення – від нейтральності до контекстуальної справедливості, де право перестає відтворювати патріархальні структури й стає інструментом емансипативної артикуляції соціальних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучук А.М. Право як лабіринт визначеності: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. 128 с. URL https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/3de29bee-6f0d-4f73-a419-f7df9ac65887/content.
2. Мінченко О.В. Зв'язок деонтичної логіки і юридико-лінгвістичних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 60–65. DOI: 10.31733/2078-3566-2018-1-60-66.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
4. Hart H.L.A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review.* 1958. Vol. 71. No. 4. P. 593–629. URL https://www.umiacs.umd.edu/~horty/courses/readings/hart-1958-positivism-separation.pdf
5. René David, John E. C. Brierley. Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law. URL https://books.google.com.ua/books/about/ Major_Legal_ Systems_in_the_World_Today.html?id=WnKAGKcY6j4C&redir_esc=y
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім., післям. та коммент. О. Погорілого. Київ, 1998.
7. Bobbio, N. Teoria dell'ordinamento Giuridico. Torino:G. Giapichelli, 1960.
8. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер. з нім. М. Бойченко, В. Кебуладзе. Київ: Дух і літера, 2011. 336 с.
9. Martha Albertson Fineman. Robert W. Woodruff Professor of Law. URL https://law.emory.edu/ faculty/faculty-profiles/fineman-profile.html.
10. Smart C. Feminism and the Power of Law. Taylor&Francis, 1989. 190 p. DOI https://doi.org/10.4324/9780203206164.
11. Bradwell v. The State, 83 U.S. 130 (1872). URL https://supreme.justia.com/cases/federal/us/83/130.